

κύριοι, ἡ Ῥώμη δὲν δύναται νὰ λογισθῆ ἔμπορουμένη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅσον τὰ νεώτερα εὐρωπαϊκὰ ἔθνη· ἐντεῦθεν ὁ βυζαντινισμὸς ἑλληνισμὸς, καὶ περ ἄμεσος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ διάδοχος, ἀπέχει αὐτοῦ πολλῶ πλεον ἢ ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς. Τὸ διὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας διῆκον πνεῦμα, τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο ὅπερ ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἐκ τῆς καταρτίψεως τῶν χωριζόντων τὰς διαφόρους κοινωνικὰς τάξεις φραγμῶν καὶ ἐκ τῆς ἐν ἐλευθερίᾳ συνεργασίας πάντων τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ἐκ τῆς ἀληθοῦς ἰσότητος τῆς ἀπονεμούσης πᾶσι τὸ ἴσον πρὸς ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ ἀποδίδουσης προτίμησιν οὐχὶ εἰς τὴν γέννησιν καὶ τὸν πλοῦτον, ἀλλ' εἰς τὴν ἀξίαν, ἀπῆτει ἐλευθέραν διάδοσιν αὐτοῦ εἰς τὸν λαόν, ἡ δ' ἐλευθέρα αὕτη διάδοσις ἦτο ἀδύνατος ἐφ' ὅσον ἐβασίλευεν ὁ προφορικός λόγος καὶ ἡ παράδοσις, ἐφ' ὅσον ἡ φιλολογία ἦν κτῆμα προνομιοῦχων τινῶν τάξεων, αἰτινες ζηλοτύπως ἐφύλαττον αὐτὴν ἢ ἕνεκα τοῦ στενοκεφάλου αὐτῶν ἢ καὶ χάριν τῶν ἀτομικῶν αὐτῶν συμφερόντων.

Ἴσως φανῆ παράδοξον, ἀλλ' ὅμως φρονῶ ὅτι εἶναι ἀκριβῆς ἱστορικῶς ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς διεσώθη διὰ τῆς χιλιετοῦς ἰσχυρῆς τοῦ βυζαντινισμοῦ οὐχὶ τοσοῦτον διὰ τῆς φιλολογίας, ἥτις καθ' ἅπασαν ταύτην τὴν μακρὰν ἱστορίαν οὐδένα ἠδυνάθη νὰ παραγάγῃ ἔνδοξον ἄνδρα, ὅσον διὰ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν καὶ ἠθῶν. Ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία, ἡ τοσοῦτον ἀλως ζηλότυπος, ἔσχε τοῦτο τὸ καλὸν ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς ἐκάστην πολιτείαν χρῆσθαι ἐλευθέρως τοῖς πολιτικαῖς αὐτῆς θερμοῖς, ἡ δὲ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία μεθ' ὅλον τὸ συγκεντρωτικὸν αὐτῆς πνεῦμα ἀπεμιμήθη κατὰ τοῦτο τὴν Ῥώμην. Τοῦτο κυρίως συνετέλεσε, τὸ κατ' ἐμὲ τοῦλάχιστον, εἰς τὸ νὰ παρατείνῃ τὴν ζωὴν τοῦ πάντοτε μὲν ἐτοιμορρέου, πάντοτε δὲ ἀνακλύπτοντος ὡς ἐκ θαύματος ἐκεῖνου κράτους.